

Можливості експертизи відео-, звукозапису під час розслідування злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми

Ольга Брендель *^a, Костянтин Нікулін **^b, Ельвіра Асланова ***^c

* ННЦ «ICE ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1723-0203>, e-mail: hniise@hniise.gov.ua

** ННЦ «ICE ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0665-6313>

*** Phd з філологічних наук, Департамент криміналістичних експертиз
Міністерства внутрішніх справ Грузії, м. Тбілісі, Грузія,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2754-8386>, e-mail: elvira.aslanovi010@hum.tsu.edu.ge

^a Методологія, концепція, написання оригінального проекту.

^b Адміністрування проекту.

^c Ресурси, нагляд.

DOI: 10.32353/khrife.1.2022.10 УДК 343.982.32:343.431

Надійшло 23.05.2022 / Рецензовано 30.05.2022 / Прийнято до друку 31.05.2022 /

Доступно онлайн 30.06.2022

Мета статті — дослідити актуальні проблеми, які виникають під час підготовки матеріалів і призначення експертизи відео-, звукозапису в разі розслідування злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми, а також можливості цієї експертизи для формування доказової бази розслідування. Акцентовано увагу на глобальності й міжнародному значенні проблеми торгівлі людьми, загостренні експлуатації людей в умовах війни. Проаналізовано види експлуатації жертв торгівлі людьми та відповідальність за скоєння таких злочинів; наведено різновиди процесуальних дій, за яких застосовують технічні засоби для отримання відео- й аудіоінформації з метою зафіксувати сліди злочинів; зазначено основні правові характеристики таких процесуальних дій. Розглянуто помилки, яких у процесі отримання доказів припускаються суб'єкти розслідування злочинів, що спричиняє втрату значної частини доказів на етапі судового розгляду. Висвітлено особливості й сучасні можливості застосування судової експертизи відео- та звукозапису

для розслідування таких злочинів; з'ясовано, яку саме інформацію із досліджуваних записів використовують слідчі органи та з якою метою. Проведено аналіз завдань, вирішуваних завдяки експертизі відео-, звукозапису, і їхньої ролі у правоохоронній діяльності для подальшого використання у судочинстві. На підставі досліджених матеріалів акцентовано увагу на результатах експертиз, що сприяє розв'язанню актуальних питань із кваліфікації діянь і обставин скоєних злочинів у сфері торгівлі людьми й експлуатації таких людей, а також зміцнює доказову базу у справі. Наведено низку вимог до належної підготовки матеріалів для проведення експертизи відео- та звукозапису.

Ключові слова: *судова експертиза відео-, звукозапису; торгівля людьми; ідентифікаційне дослідження; діагностичне дослідження.*

Постановка наукової проблеми

Торгівля людьми — це глобальна проблема, яка з року в рік певним чином зачіпає життя мільйонів людей практично в будь-якій країні світу. Найвідомішою формою торгівлі людьми зазвичай є сексуальна експлуатація. Крім того, сотні тисяч жертв стають об'єктами торгівлі з метою примушування до фізичної праці, трудової експлуатації (хатня обслуга, дитяче жебрацтво), вилучення органів та ін. Експлуатація людей посилюється в умовах воєнного стану або збройного конфлікту (особливо такі її види, як вербування, примушування до участі у збройному конфлікті, викрадення та примусове переміщення з метою отримання певної вигоди тощо).

За даними Комісії ООН з питань боротьби з міжнародною злочинністю, торгівля «живим товаром» є третьою за масштабами категорією організованої злочинності: більше прибутків отримують лише від нелегальної торгівлі наркотиками та зброєю¹. Нелегальні доходи від торгівлі людьми живлять ме-

ханізми корупції, готують сприятливе підґрунтя для подальшого розвитку нелегального бізнесу й вельми ускладнюють роботу правових структур і правоохоронних органів.

Ефективну боротьбу із цим негативним соціальним явищем покликані забезпечувати передусім правоохоронні органи, неурядові організації та держава загалом. Забезпечення права на свободу й особисту недоторканність, створення безпечних умов життєдіяльності особистості є важливим і першочерговим завданням правоохоронних органів. Поміж решти видів експертиз, саме експертиза відео- та звукозапису здатна повно й об'єктивно встановити обставини подій для з'ясування механізму злочину та винуватості учасників під час розслідування цієї категорії злочинів.

Аналіз основних досліджень і публікацій

Проблеми формування доказів під час розслідування злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми, у різний час

1 Всесвітній день протидії торгівлі людьми / Річанський ЗЗСО І—ІІІ ст. URL: <https://richanskazos.com.ua/plan-provedennya-informatsijno-prosvitnytskyh-zahodiv-z-metoyu-vidz-nachennya-vsесvitnoho-dnya-protydiji-torhivli-lyudmy> (дата звернення: 23.05.2022).

розглядали такі науковці: М. О. Буряк ², В. К. Весельський і В. В. Пясковський ³, Н. О. Гуторова ⁴, О. М. Джу́жа ⁵, В. С. Іващенко ⁶, В. М. Підгородинський ⁷, О. М. Радченко ⁸, Д. В. Шве́ць і К. Л. Бугайчук (зі співавторами) ⁹, К. О. Щербаковська ¹⁰ та ін.

Основні чинні міжнародно-правові документи, покликані протидіяти торгівлі людьми (Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності ¹¹, і Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі

людьми ¹²), містять, зокрема: основні терміни й поняття, що стосуються торгівлі людьми; перелік суспільно небезпечних діянь; методи і прийоми із запобігання та протидії цьому злочину (зокрема, із метою експлуатації праці); заходи, спрямовані на захист і реабілітацію його жертв.

Мета статті

Порушити основні проблемні питання, безпосередньо пов'язані із глобальною проблемою злочинів у сфері торгівлі й експлуатації людей, і питання, що виникають під час підготовки матеріалів і призначення експертизи

- 2 Буряк М. Ю. Торговля людьми и борьба с ней (криминологические и уголовно-правовые аспекты) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Владивосток, 2005. 15 с.
- 3 Весельський В. К., Пясковський В. В. Торговля людьми в Україні. Проблеми розслідування : навч. посіб. Київ, 2007. 266 с. URL: http://megalib.com.ua/book/16_Torgivlya_ludmi_v_Ukraini_Problemi_rozslidyvannya.html (дата звернення: 23.05.2022).
- 4 Гуторова Н. О. Проблеми кримінальної відповідальності за торгівлю жінками, вчинену організованими групами. Боротьба з торгівлею жінками: проблеми вдосконалення законодавства та завдання органів внутрішніх справ. Вісник Університету внутрішніх справ : спец. вип. Харків, 1999. С. 26—28.
- 5 Джу́жа О. М. Боротьба з торгівлею людьми. Міжнародне співробітництво ОВС у боротьбі з транснаціональною злочинністю : тези доп. Міжнар. наук.-теорет. конф. (Київ, 24.03.2010). Київ, 2010. 272 с.
- 6 Іващенко В. С. Кримінальна відповідальність за торгівлю людьми у законодавстві України. Юридичний журнал. 2005. № 8. С. 59—63.
- 7 Підгородинський В. М. Відповідальність за торгівлю людьми за кримінальним законодавством України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2005. 19 с.
- 8 Радченко О. М. Торговля людьми: кримінально-правові та криминологічні проблеми. Держава і право. 2011. № 2 (52). С. 439—444.
- 9 Шве́ць Д. В., Бугайчук К. Л., Федосова О. В., Михайлова Ю. О., Пазинич Т. А. та ін. Особливості розслідування злочинів пов'язаних із торгівлею людьми : наук.-метод. рек. ; за заг. ред. Д. В. Швеця та К. Л. Бугайчука. Харків, 2017. 122 с.
- 10 Щербаковська К. О. Використання можливостей судових експертиз при розслідуванні торгівлі дітьми. Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. 2011. Вип. 11. С. 183—189. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpsek_2011_11_27 (дата звернення: 30.05.2022).
- 11 Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності : прийнят. резол. 55/25 Генасамблеї ООН від 15.11.2000 р. ; ратифік. Законом України від 04.02.2004 р. № 1433-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_791#Text (дата звернення: 19.05.2022).
- 12 Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми : прийнят. 16.05.2005 р. ; ратифік. Законом України від 21.09.2010 р. № 2530-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_858#Text (дата звернення: 23.05.2022).

відео- та звукозапису в разі розслідування таких злочинів, а також дослідити можливості цієї експертизи для формування доказової бази розслідування.

Викладення основного матеріалу дослідження

Уже багато місяців, якщо не років, не минає і дня без повідомлень про нестерпні страждання людей у змучених війною регіонах, про відчайдушні мандри у пошуках безпеки, які завершуються експлуатацією чи загибеллю людей.

Деякі дослідження свідчать про те, що експлуатація людей, торгівля жінками, дітьми й чоловіками та їхнє поневолення, які наче тінь супроводжують конфлікти й війни, набувають нових масштабів, інтенсивності та форм, особливо у країнах, де вирують конфлікти: це сексуальна експлуатація, примусова праця, залучення до складу озброєних і терористичних груп, експлуатація з метою торгівлі наркотиками й органами та багато іншого. Тенденції розвитку насильства й торгівлі людьми мають тривожний характер.

Почастішали випадки, коли на додачу до зумовленої ненавистю жорстокості, яка зазвичай характерна для ранніх етапів війни (убивство чоловіків на очах членів їхніх родин, рабство жінок, експлуатація дітей), людей використовують як одноразовий ресурс для задоволення породженого війною попиту органів і крові. Такими жертвами здебільшого стають чоловіки. До того ж під час військових дій людей часто утримують проти їхньої волі, вони стають жертвами викрадення за викуп або їх примушують до безоплатної праці.

Як відомо, умовно в торгівлі людьми розрізняють такі види експлуатації¹³:

- сексуальна (найпоширеніша) — надання сексуальних послуг, пов'язаних із задоволенням потреб інших осіб;
- трудова — використання чужої праці на виробництві, надання послуг, не пов'язаних із задоволенням сексуальних потреб, виготовлення матеріальних чи інших благ;
- жебрацтво;
- примусова участь у воєнному (збройному) конфлікті;
- вилучення органів і тканин для трансплантації, незаконна торгівля анатомічними матеріалами людини та ін.

У нашій державі кримінально-правову характеристику торгівлі людьми наведено у ст. 149 Кримінального кодексу України¹⁴ (далі — КК України). Згідно з нею «торгівля людиною, а так само вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини, вчинені з метою експлуатації, з використанням примусу, викрадення, обману, шантажу, матеріальної чи іншої залежності потерпілого, його уразливого стану або підкупу третьої особи, яка контролює потерпілого, для отримання згоди на його експлуатацію» карають позбавленням волі на різні строки (залежно від тяжкості наслідків, спричинених таким злочином, і особливостей його скоєння — щодо неповнолітнього або щодо кількох осіб, або повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або службовою особою з використанням службового становища, або організованою групою — від трьох до

13 Швець Д. В., Бугайчук К. Л., Федосова О. В., Михайлова Ю. О., Пазинич Т. А. та ін. Зазнач. твір.

14 Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 30.05.2022).

п'ятнадцяти років) із конфіскацією майна або без такої¹⁵.

На рис. 1 наведено основні форми торгівлі людьми та їх ознаки¹⁶.

Рис. 1. Ознаки торгівлі людьми

15 Кримінальний кодекс України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 30.05.2022).

16 Доброта В., Требунських І. Торгівля людьми: злочин, що не має кордонів. *Народне слово*. 07.09.2019. URL: <https://n-slovo.com.ua/2019/09/07/%d1%82%d0%be%d1%80%d0%b3%d1%96%d0%b2%d0%bb%d1%8f-%d0%bb%d1%8e%d0%b4%d1%8c%d0%b8-%d0%b7%d0%bb%d0%be%d1%87%d0%b8%d0%bd-%d1%89%d0%be-%d0%bd%d0%b5-%d0%bc%d0%b0%d1%94-%d0%ba%d0%be%d1%80%d0%b4%d0%be/> (дата звернення: 29.04.2022).

Згідно з вимогами КК України, окрім зазначених на рис. 1 злочинів із торгівлі людьми, кримінальний відповідальності також підлягає катування (тортури) — «умисне заподіяння сильного фізичного болю або фізичного чи морального страждання шляхом нанесення побиттів, мучення або інших насильницьких дій» (ст. 127)¹⁷. В Україні це є злочином і заборонено за будь-яких умов як різновид покарання.

Зазвичай перші етапи у торгівлі людьми — це пошук потенційних жертв і їх вербування, найчастіше — за допомогою обману. У пошуку й залученні нових жертв, а також споживачів своїх послуг (замовників) злочинці або відверто звертаються з відповідними пропозиціями до широкого загалу (рекламують свої послуги, застосовуючи різноманітні види обману та шахрайства), або приховано (негласно) шукають потенційних жертв у певних середовищах, що відповідають меті замовників «живого товару», або навіть посередують сучасними джерелами інформації про потенційних жертв (наприклад, використовуючи картотеки чи бази даних підприємств, організацій, установ тощо). Відкрите (гласне) інформування набуває публічного характеру, рекламні оголошення про залучення потенційних жертв або осіб, які потребують таких послуг, злочинці розміщують у засобах масової інформації.

Важливим чинником у розслідуванні злочинів із торгівлі людьми, скоєних у відкритій (гласній) формі, є реальне й тактично обґрунтоване застосування засобів відеоспостереження для досягнення ілюстративного ефекту з метою фіксування конкретних подій, розвитку в динаміці подій або явища тощо, що доволі складно зробити в протоколі

шляхом опису. Застосування технічних засобів створює максимальний потік доказової інформації, відображеної в зорових і звукових образах, що істотно полегшує оцінювання результатів слідчих дій у вигляді здобутих доказових даних, перевірку дотримання процесуальних вимог, якими регламентовано проведення слідчих дій. Експертиза відео- та звукозапису на цій стадії може допомогти слідству підтвердити низку вагомих обставин щодо розслідуваного правопорушення, наприклад:

- підтвердити/спростувати факт присутності/відсутності конкретних осіб у конкретний час у певному місці;
- підтвердити/спростувати факт і ступінь знайомства цих осіб;
- визначити ступінь причетності кожного з учасників до правопорушення;
- установити ставлення осіб до розслідуваного правопорушення і їхній емоційний стан;
- з'ясувати хронологію подій — дані, за якими можна реконструювати перебіг подій, поведінку учасників, ситуацію й умови, за яких ця подія відбувалася, тощо.

Застосування технічних засобів відеоконтролю подій у разі розслідування прихованої (негласної) форми пошуку потенційних жертв торгівлі людьми є дуже складним. Утім, здобута у такий спосіб інформація створює максимальний потік доказів, які дають змогу: довести факт події, яка відбулася; викрити конкретну особу, причетну до скоєння злочину, або навпаки — підтвердити алібі невинної особи; зібрати корисні для слідства відомості (про осіб, які скоїли злочин або причетні до його скоєння; про обставини скоєння

17 Кримінальний кодекс України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 30.05.2022).

злочину (змову або приховування слідів злочину); про факти зустрічей або знайомства; про причетність до скоєння злочину конкретних осіб або про ступінь їх причетності; про ставлення учасників до події тощо).

Прихована (негласна) форма скоєння такого злочину, безумовно, надає слідству значно менший обсяг доказової (слідової) інформації, аніж відкрита (гласна) форма. Зазвичай інформацію, що має значення для кримінального провадження, у прихованій (негласній) формі скоєння такого злочину, мають лише самі торговці людьми, їхні контрагенти й потерпілі¹⁸.

Загальновідомо, що кожне вчинене злочинне діяння залишає сліди. Звісно, особи, які вчиняють злочинні дії у сфері торгівлі людьми, також залишають сліди своєї протизаконної діяльності. Виявляти й документувати факти таких злочинів співробітники правоохоронних органів мають за певною схемою дій, відповідно до вимог чинного законодавства, зважаючи на практичний досвід роботи із виявлення та попередження злочинів у сфері торгівлі людьми. Виявлення таких слідів, їх фіксування та процесуальне оформлення, експертне дослідження та інтерпретація його результатів у висновках експер-

та формують підґрунтя доказової бази в кримінальному провадженні¹⁹.

Автори «Настільної книги слідчого» у структурі криміналістичної характеристики злочинів розглядають такі елементи, як «типові сліди злочину», що охоплюють будь-які зміни середовища, які виникли внаслідок скоєння злочину, а саме:

- а) зміни в речовій обстановці;
- б) сліди-відображення (сліди рук, ніг, транспорту, інструментів тощо);
- в) предмети — речові докази;
- г) ідеальні сліди (сліди пам'яті людини);
- д) запахові сліди і сліди-мікрочастинки²⁰.

Через широке коло питань, розв'язання яких потребує застосування спеціальних знань у формі судової експертизи під час розслідування злочинів, що пов'язані з торгівлею дітьми, слідчі іноді не призначають необхідних судових експертиз, особливо за наявності очевидців злочину, зокрема потерпілих, які прямо вказують на підозрюваного або обвинуваченого. Слідчі цю позицію мотивують низкою об'єктивних і суб'єктивних чинників, із-поміж яких виокремлюють специфіку призначення та тривалість експертних досліджень, проведення їх в іншому відомстві,

18 Черечукіна Л. В., Яковенко М. О. Виявлення та розслідування злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми : метод. рек. для практ. працівн. Луганськ, 2013. 135 с. URL: <https://dspace.lduvs.edu.ua/bitstream/123456789/184/1/%D0%A7%D0%B5%D1%80%D0%B5%D1%87%D1%83%D0%BA%D1%96%D0%BD%D0%B0%20%D0%9B.%D0%92.%20%D0%AF%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE%20%D0%9C.%D0%9E.%20%D0%92%D0%B8%D1%8F%D0%B2%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D1%82%D0%B0%20%D1%80%D0%BE%D0%B7%D1%81%D0%BB%D1%96%D0%B4%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B3%D1%96%D0%B2%D0%BB%D1%96%20%D0%BB%D1%8E%D0%B4%D1%8C%D0%BC%D0%B8.pdf> (дата звернення: 29.04.2022).

19 Пілюков Ю. О. Процесуальні вимоги до висновку експерта у кримінальному провадженні. *Актуальні проблеми правознавства*. 2018. Вип. 3 (15). С. 99—102. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aprpr_2018_3_19 (дата звернення: 30.05.2022).

20 Панов М. І., Шепітько В. Ю., Коновалова В. О. та ін. Настільна книга слідчого : наук.-практ. вид. для слідч. і дізнавач. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ, 2007. 728 с.

складність отримання зразків для порівняльного дослідження та їх зберігання і т. ін.²¹

Джерела звукової інформації утворюють у своїй сукупності звукове середовище скоєння злочину, дають змогу встановити як особу злочинця, так і решту обставин, що підлягають доказуванню. Криміналістичний аналіз звуків, зафіксованих у фонограмі, допомагає розпізнати й ототожнити звукові сигнали, установити вид джерел звуку та їх кількість, ідентифікувати такі джерела звуку. Як зазначає Ю. В. Ящури́нський, *«звукове середовище події правопорушення — це єдина система звукових слідів природних і штучних джерел, предметно-комунікативної діяльності злочинця, і застосованих ним знарядь, інструментів і технічних засобів, об'єднана єдиною метою. Досягнення зазначеної мети обумовлено характером і часом дії на об'єкт злочинного посягання, а також єдністю місця (простору) і способом її досягнення»*²² [Тут і далі переклад українською наш.— Автори.].

Під час розслідування злочинів правоохоронними органами, пов'язаних із торгівлею людьми, паралельно з рештою заходів, правоохоронці можуть проводити такі різновиди процесуальних дій, за яких є потреба застосувати технічні засоби здобуття відео- й аудіоінформації для фіксування слідів злочинів:

- негласні слідчі (розшукові) дії (гл. 21 Кримінального проце-

суального кодексу України²³, далі — *КПК України*), що їх проводять винятково у кримінальному провадженні щодо тяжких або особливо тяжких злочинів. Перебіг і результати негласних слідчих (розшукових) дій фіксують за правилами кримінального провадження;

- спостереження за особою, реччю або місцем (ст. 269 КПК України²⁴). Проведення цієї негласної слідчої (розшукової) дії полягає у безпосередньому або опосередкованому візуальному спостереженні з використанням технічних засобів відеозапису, фотографування, спеціальних технічних засобів особою, яка здійснює спостереження за торговцями, вербувальниками й іншими причетними до скоєння злочину для їх пошуку та фіксування незаконної діяльності;
- аудіо-, відеоконтроль місця (ст. 270 КПК України)²⁵.

Заходи щодо фіксування кримінальних правопорушень проводять за допомогою аудіо- та відеозаписувальних технічних засобів. У процесі розслідування злочинної діяльності торговців людьми доволі часто застосовують відеозапис переговорів (утручання у приватне спілкування) із покупцями або звукозапис їхніх розмов із жертвою посягання й іншими особами.

21 Щербаковська К. О. Використання можливостей судових експертиз при розслідуванні торгівлі дітьми. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2011. Вип. 11. С. 183—189. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpsek_2011_11_27 (дата звернення: 30.05.2022).

22 Ящури́нський Ю. В. Криминалистическая диагностика звуковой среды : дис. ... канд. юрид. наук. Киев, 1990. 327 с.

23 Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-VI#Text> (дата звернення: 30.05.2022).

24 Там само.

25 Там само.

Слідами таких злочинів, окрім результатів негласного прослуховування та відеоспостереження, здобутих у процесі негласних розшукових дій і заходів, також можуть бути відео- та звукозаписи, отримані на підприємствах, що надають послуги телефонного зв'язку. Потенційними джерелами криміналістично значущої інформації є засоби мобільного зв'язку: різноманітна доказова й орієнтовна інформація міститься в мобільних телефонах учасників торгівлі людьми. Мобільний телефон, з одного боку, є носієм слідів злочину, з іншого — джерелом інформації.

Загальним для зняття інформації з електронних комунікаційних (ст. 263 КПК України)²⁶ і електронних інформаційних систем (ст. 264 КПК України)²⁷ у слідчій та оперативно-розшуковій діяльності є застосування технічного контролю за інформацією, безпосередньо переданою технічними каналами зв'язку. Інформацію з каналів зв'язку знімають в автоматичному режимі безперервно протягом визначеного слідчим проміжку часу. На відміну від цього, із засобів мобільного зв'язку фахівці витягають уже наявну та збережену в їх пам'яті інформацію. Пізнавальне значення для провадження може мати не тільки зміст інформації, знятої з каналів зв'язку, а й її емоційне забарвлення, фонові й інша інформація, яка може супроводжувати мовлення та бути зафіксована (наприклад, звукозаписувальними пристроями).

Практика проведення судових експертиз відео- та звукозапису свідчить, що їх умовно можна об'єднати у дві ос-

новні групи. До першої групи належать записи, виготовлені безпосередньо у сфері діяльності правоохоронних органів, серед яких: записи інформації, яка поступає до чергової частини; записи, здійснені у процесі оперативно-розшукової діяльності; записи судових засідань тощо. До цієї групи також слід долучити записи у сфері кримінального процесу — як результат використання відео- та звукозапису під час службово-виробничої діяльності (наприклад: записи повідомлень служби «Швидкої допомоги», служби ДСНС; перемовини екіпажів літаків із диспетчерами аеродромів; перемовини диспетчерів електростанцій, підприємств газопостачання, залізниці, служби таксі тощо). До другої групи належать записи, отримані приватними особами для фіксування інформації з метою її використання для тлумачення різноманітних ситуацій, що є предметом попереднього слідства. Такими записами зацікавлені особи намагаються довести факт події, що відбулася; викрити певну особу, причетну до скоєння злочину, або навпаки — обґрунтувати власне алібі. Ця група записів може містити інформацію або відомості, корисні для слідства²⁸.

Експертиза відео- та звукозапису має принципове значення для об'єктивного розгляду злочинів у сфері торгівлі людьми слідчим (детективом, прокурором), оскільки широке застосування технічних засобів дає змогу задокументувати дії злочинців під час скоєння таких злочинів. Так, наприклад, у сучасних умовах цінним джерелом доказової й орієнтовної інформації є:

26 Кримінальний процесуальний кодекс України ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-VI#Text> (дата звернення: 30.05.2022).

27 Там само.

28 Брендель О. І. Організаційні проблеми під час призначення судової експертизи відео-, звукозапису. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2020. Вип. 4 (108). С. 284—290. DOI: 10.31733/2078-3566-2020-4-284-290 (дата звернення: 30.05.2022).

- відео- та звукозаписи, отримані за допомогою побутових пристроїв запису (диктофон, телефон тощо);
- відео- та звукозаписи, виконані на спеціальні пристрої негласного отримання інформації;
- відео- та звукозаписи з різноманітних відеореєстраторів (із камер зовнішнього спостереження, автомобільних відеореєстраторів та ін.);
- мобільні телефони й інші носії інформації, що є складовими мобільних телефонів (SIM-картки та картки пам'яті тощо), які за певних умов також стають об'єктами дослідження. (На жаль, деякі слідчі недостатньо обізнані із можливостями експертизи і навіть не здогадуються, що із вилучених у процесі розслідування мобільних телефонів висококваліфікований фахівець має змогу отримати дані з пам'яті мобільного термінала та SIM-картки (іноді — кількох), зі змінного носія інформації, а також інформацію про з'єднання, звуко- та відеозаписи, повідомлення тощо).

Помилки, яких у процесі отримання доказів припускаються суб'єкти розслідування злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми, можуть спричинити втрату значної частини доказів на етапі судового розгляду, якщо суд визнає такі докази недопустимими через порушення процесуальних норм під час їх збирання. Саме ретельно проведена експертиза відео- та звукозапису може забезпечити повне й об'єктивне встановлення обставин подій для з'ясування механізму злочину та винуватості учасників за наявними відео- і звукозаписами під час розслідування цієї категорії злочинів.

У процесі розслідування злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми, часто виникає потреба не стільки отримати й дослідити в реальному часі зміст розмов, переданих мережами мобільного зв'язку, скільки визначити й надалі вилучити потрібну інформацію (за наявності достатніх підстав уважати, що така інформація має суттєве значення для встановлення обставин злочину).

У криміналістичному дослідженні відео- та звукозаписів виокремлюють два основні напрями: перший, де об'єктом дослідження є усне мовлення особи, і другий, об'єктом якого є технічна складова запису. Зважаючи на викладене вище, основними завданнями експертизи відео- та звукозапису є дослідження усного мовлення з метою ототожнити особу за голосом і/або мовленням, а також визначити технічні умови й технології отримання відео- та звукозапису. Експертиза відео- та звукозаписів на цьому етапі допоможе слідству встановити низку вагомих обставин щодо розслідуваного правопорушення (деякі з них ми вже наводили вище), наприклад:

- підтвердити факти присутності/відсутності конкретних осіб у певному місці в певний час;
- підтвердити факт і ступінь знайомства цих осіб і ступінь причетності кожного із учасників до правопорушення;
- установити характер ставлення потенційної жертви, а також безпосередньо злочинців до певної події, що відбувається;
- з'ясувати дані, які дадуть змогу реконструювати ситуацію й умови, за яких відбувається подія, поведінку її учасників;
- визначити зв'язки співучасників і встановити факти отримання винагороди за виконання

вербування, перевезення, передавання, переховування, експлуатацію людей;

- установити факт передавання людини замовникові та вид експлуатації, для здійснення якої відбувся факт такого передавання (наприклад, незаконне вилучення органів, примусове сурогатне материнство, залучення до жебрацтва, усиновлення з метою вигоди тощо);
- з'ясувати факти примушування осіб до виконання певних видів робіт або експлуатації (наприклад, застосуванням погроз, обманним шляхом чи іншим примусом, шантажем та ін.);
- установити факти невідповідності оплати праці (її розміру, характеру, умовам та тривалості) заздалегідь обумовленим і погодженим умовам або взагалі факти відсутності такої оплати;
- з'ясувати факти доправлення конкретними особами за винагороду дітей до фотостудій для знімання матеріалів порнографічного характеру тощо.

Специфікою об'єктів дослідження, різноплановістю вирішуваних завдань, що можуть бути поставлені на розв'язання експертові, а також іншими чинниками зумовлено деякі особливості, на які слідчий має звертати увагу, ухвалюючи постанову про призначення експертизи відео- та звукозапису. Ці особливості можуть стосуватись як поставлених перед експертом питань, так і обсягу, характеру й порядку отримання матеріалів, наданих на дослідження ²⁹.

Слід зауважити, що доволі часто експертизу відео- та звукозапису призначають у комплексі з експертизами інших видів (або родів). Наприклад, у комплексі з криміналістичною експертизою відео- та звукозапису найчастіше призначають семантико-текстуальну експертизу (зокрема, коли тлумаченню підлягає усне мовлення або його фрагменти). Безпосередньо аналіз текстового відтворення змісту розмови сприяє зміцненню доказової бази у справі, оскільки висновок експерта є одним із доказів, на підставі якого встановлюють обставини, що мають значення для правильного подальшого розгляду справи в суді. Навіть висновок про те, що надані на дослідження записи не придатні для проведення досліджень, завжди буде умотивованим і проілюстрованим (наприклад, чисельними значеннями відповідних критеріїв досліджуваних параметрів).

Стисло розглянемо діагностичні технічні дослідження носіїв запису й апаратури, які можуть містити відомості про технології отримання/фіксування/збереження відео- та звукозаписів, характеристики й особливості безпосередньо самого носія даних. Сутність цього напряму судової експертизи відео- та звукозапису полягає в проведенні дослідження технічних засобів прийому/передавання/фіксування/зберігання візуальної й адитивної інформації та її носіїв. Такі дослідження проводять із метою визначити технічні умови й технології отримання відео- та звукозапису (зокрема, з'ясувати систему запису (механічну, оптичну, магнітну), спосіб і засіб (аналоговий чи цифровий); виявити факт копіювання, перезапису або

29 Можаяев М. О., Брендель О. І. Деякі організаційні та проблемні питання при призначенні комп'ютерно-технічних експертиз та експертиз відео-, звукозапису. *Судово-експертна діяльність в Службі безпеки України: актуальні питання теорії та практики* : зб. мат-лів Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 31.03.2021). Київ, 2021. С. 191–195.

дублювання, а також ознаки, способи й засоби монтажу; установити технологічні характеристики виготовлення записів, виявлених дефектів, пошкоджень тощо), а також із метою діагностувати пристрої фіксування записів, засоби їх виготовлення, визначити технічний стан засобів відео- та звукозапису і їх компонентів, характер несправностей, імовірних причин їх виникнення тощо³⁰.

Висновки

Незважаючи на запровадження суворої кримінальної відповідальності за торгівлю людьми, ухвалення більшістю цивілізованих держав численних підзаконних актів з метою якнайшвидшого розв'язання цієї нагальної проблеми в усьому світі, кількість реальних кримінальних проваджень і відповідних вироків за заняття нею залишається незначною. Вдала стратегія протидії торгівлі людьми полягає в застосуванні кримінального покарання, у міжнародному координуванні дій поліції і в комплексі деяких інших заходів, які дають змогу ефективніше переслідувати злочинців. У цьому розумінні боротьбу з торгівлею людьми сконцентровано на боротьбі зі злочинністю.

Слід звернути увагу на принципові моменти, які стосуються окремих аспектів тактики призначення та проведення судових експертиз під час розслідування справ із торгівлі людьми й ефективності використання висновків експертів за такими провадженнями. Призначенню експертизи мають передувати актуальні заходи з пошуку додаткових і закріплення наявних доказів, що стосуються не лише фактичних обста-

вин скоєння злочину, а й ступеня поінформованості причетних до цього осіб, доведення їх наміру скоїти злочин, а також перевіряння версії про співучасть у злочинній діяльності певних осіб. Крім того, слідчі повинні активніше використовувати непроцесуальні форми застосування спеціальних знань — наприклад, консультації спеціалістів, експертів. Під час консультації можна отримати довідкові відомості, що стосуються конкретного виду експертизи, а саме:

- сучасні можливості експертного дослідження;
- правильне формулювання питань;
- перелік об'єктів, які необхідно надати експертові, тощо.

На підготовчому етапі слідчий має ретельно обмірковувати формулювання запитань експертові: вони мають бути спрямовані на відшукування зв'язків із головним фактом, а саме — учиненням торгівлі людьми, що має безпосереднє значення для встановлення істини у провадженні. Висновок експерта — це відомості, отримані шляхом експертного дослідження, результат якого безпосередньо залежить від матеріалів, наданих експертові на дослідження. У зв'язку із цим належність і допустимість висновку експерта залежить від законності здобуття (у процесі проведення слідчих (розшукових) дій) відомостей та речових доказів, наданих експертові на дослідження. Особливо важливого значення у цьому разі набуває підготовка об'єктів до проведення ідентифікаційного дослідження. Для розв'язання поставлених питань експертові необхідно надати якісні зразки для порівняння (експериментальні, вільні, умовно-вільні),

30 Брендель О. І. Сучасні можливості діагностичних досліджень у криміналістичній експертизі відео-, звукозапису. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2021. Вип. 23. С. 203—211. DOI: 10.32353/khrife.1.2021.15 (дата звернення: 30.05.2022).

слідують формальні об'єкти, інформацію про інші обставини, пов'язані з формуванням слідів.

Матеріали відео- та звукозапису, долучені до матеріалів провадження, є найбільш об'єктивним джерелом доказів, що мають суттєве значення для розслідування злочинів. Правильна підготовка матеріалів, наданих на проведення експертизи відео- та звукозапису, не лише полегшує роботу експерта і скорочує строк виконання досліджень, а й гарантує відсутність зауважень під час розгляду справи в суді.

Possibilities of forensic video and audio analysis while investigation of crimes, related to human trafficking

**Olha Brendel, Kostiantyn Nikulin,
Elvira Aslanovi**

This article purpose is to investigate current issues arising while preparation of materials and appointment of forensic video and audio analysis in case of investigations of crimes related to human trafficking, as well as possibilities of analysis for forming the investigation evidence base. Attention is focused on the global and international significance of human trafficking issues, aggravation of people exploitation in war conditions. Exploitation types of victims of human trafficking and responsibility for committing such crimes were analyzed; types of procedural actions are given, for which technical means are used to obtain video and audio information in order to record traces of crimes; main legal characteristics of such procedural actions are specified. Mistakes that subjects of crime investigation make while obtaining evidence that causes loss of a large part of evidence at the stage of the trial, are considered. Specifics and modern possibilities of forensic video and audio analysis for investigation of such crimes are highlighted; it was found out exactly what information from investigated records is used

by investigative bodies and for what purpose. An analysis of the tasks solved thanks to video and sound recording expertise and their role in law enforcement activities for further use in court proceedings was carried out. On the basis of researched materials, attention is focused on the results of forensic examinations contributing to resolution of topical issues regarding qualification of acts and circumstances of committed crimes in the field of human trafficking and exploitation of such people, as well as strengthens the evidence base in the case. There are a number of requirements for the proper preparation of materials for forensic video and audio analysis.

Keywords: forensic video and audio analysis; human trafficking; identification research; diagnostic research.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному чи некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізуванні даних, рішеннях про публікацію чи підготовку рукопису.

Учасники

Автори внесли свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і беруть на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Автори заявляють, що у них відсутній конфлікт інтересів.

References

- Brendel, O. I. (2020). Orhanizatsiini problemy pid chas pryznachennia sudovoi ekspertyzy video-, zvukozapysu [Organizational issues while appointment of video and audio analysis]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. Vyp. 4 (108). S. 284–290. DOI: [10.31733/2078-3566-2020-4-284-290](https://doi.org/10.31733/2078-3566-2020-4-284-290) [in Ukrainian].

- Brendel, O. I. (2021). Suchasni mozhylyvosti diahnostychnykh doslidzhen u kryminalistychnii ekspertyzi video-, zvukozapysu [Modern possibilities of diagnostic research in the field of forensic video and audio analysis]. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*. Vyp. 23. DOI: 10.32353/khrife.1.2021.15 [in Ukrainian].
- Buriak, M. Iu. (2005). *Torgovlia ludmi i borba s nei (kriminologicheskie i ugolovno-pravovye aspekty)* [Human trafficking and combating it (criminological and criminal law aspects)]: avtoref. dis. ... kand. iurid. nauk. Vladivostok [in Russian].
- Cherechukina, L. V., Yakovenko, M. O. (2013). *Vyavleniia ta rozsliduvanni zlochyv, poviazanykh z torhivliu liudmy* [Detection and investigation of crimes related to human trafficking]: metod. rek. dla prakt. pratsivn. Luhansk. URL: <https://dspace.lduvs.edu.ua/bitstream/123456789/184/1/%D0%A7%D0%B5%D1%80%D0%B5%D1%87%D1%83%D0%BA%D1%96%D0%BD%D0%B0%20%D0%9B.%D0%92.%20%D0%AF%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE%20%D0%9C.%D0%9E.%20%D0%D0%92%D0%B8%D1%8F%D0%B2%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D1%82%D0%B0%20%D1%80%D0%BE%D0%B7%D1%81%D0%BB%D1%96%D0%B4%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B3%D1%96%D0%B2%D0%BB%D1%96%20%D0%BB%D1%8E%D0%B4%D1%8C%D0%BC%D0%B8.pdf> [in Ukrainian].
- Dobrota, V., Trebunskykh, I. (2019). Torhivlia liudmy: zlochyv, shcho ne maie kordoniv [Human trafficking: crime without borders]. *Narodne slovo*. 07.09.2019. URL: <https://n-slovo.com.ua/2019/09/07/%d1%82%d0%be%d1%80%d0%b3%d1%96%d0%b2%d0%bb%d1%8f-%d0%bb%d1%8e%d0%b4%d1%8c%d0%bc%d0%b8-%d0%b7%d0%bb%d0%be%d1%87%d0%b8%d0%bd-%d1%89%d0%be-%d0%bd%d0%b5-%d0%bc%d0%b0%d1%94-%d0%ba%d0%be%d1%80%d0%b4%d0%be/> [in Ukrainian].
- Dzhuzha, O. M. (2010). Borotba z torhivliu liudmy [Combating human trafficking]. *Mizhnarodne spivrobotnytstvo OVS u borotbi z transnatsionalnoi zlochyvnyistiu : tezy dop. Mizhnar. nauk.-teoret. konf. (Kyiv, 24.03.2010)*. Kyiv [in Ukrainian].
- Hutorova, N. O. (1999). Problemy kryminalnoi vidpovidalnosti za torhivliu zhinkamy, vchynenu orhanizovany my hrupamy. Borotba z torhivliu zhinkamy: problemy vdoskonalennia zakonodavstva ta zavdannia orhaniv vnutrishnikh sprav [Issues of criminal liability for trafficking in women committed by organized groups. Combating trafficking in women: issues of improving legislation and tasks of internal affairs bodies]. *Visnyk Universytetu vnutrishnikh sprav* : spets. vyp. Kharkiv [in Ukrainian].
- Iashchurinskii, Iu. V. (1990). *Kriminalisticheskaia diagnostika zvukovoi sredy* [Forensic diagnostics of sound environment]: dis. ... kand. iurid. nauk. Kiev [in Russian].
- Ivashchenko, V. S. (2005). Kryminalna vidpovidalnist za torhivliu liudmy u zakonodavstvi Ukrainy [Criminal responsibility for human trafficking in legislation of Ukraine]. *Yurydychnyi zhurnal*. № 8 [in Ukrainian].
- Mozhaiev, M. O., Brendel, O. I. (2021). Deiaki orhanizatsiini ta problemni pytannia pry pryznachenni kompiuterno-tekhnichnykh ekspertyz ta ekspertyz video-, zvukozapysu [Some organizational and problematic issues in appointment of computer and technical examinations and forensic video and audio analysis]. *Sudovo-ekspertna diialnist v Sluzhbi bezpeky Ukrainy: aktualni pytannia teorii ta praktyky* : zb. mat-liv Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Kyiv, 31.03.2021). Kyiv [in Ukrainian].
- Panov, M. I., Shepitko, V. Yu., Konovalova, V. O. ta in. (2007). *Nastilna knyha slidchoho* [Investigator's handbook]: nauk.-prakt. vyd. dla slidch. i diznavach. 2-he vyd., pererob. i dop. Kyiv [in Ukrainian].
- Pidhorodynskiy, V. M. (2005). *Vidpovidalnist za torhivliu liudmy za kryminalnym zakonodavstvom Ukrainy* [Liability for human trafficking under criminal law of Ukraine]: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. Odesa [in Ukrainian].
- Piliukov, Yu. O. (2018). Protseusualni vymohy do vysnovku eksperta u kryminalnomu provadzhenni [Procedural requirements for forensic expert conclusion in criminal proceedings]. *Aktualni problemy pravoznavstva*. Vyp. 3 (15). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aprpr_2018_3_19 [in Ukrainian].
- Radchenko, O. M. (2011). Torhivlia liudmy: kryminalno-pravovi ta kryminologichni problemy [Human trafficking: criminal law and criminological issues]. *Derzhava i pravo*. № 2 (52) [in Ukrainian].
- Shcherbakovska, K. O. (2011). Vykorystannia mozhylyvosti sudovykh ekspertyz pry rozsliduvanni torhivli ditmy [Using forensic science capabilities in child trafficking investigation]. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*. Vyp. 11. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpsek_2011_11_27 [in Ukrainian].
- Shvets, D. V., Buhaichuk, K. L., Fedosova, O. V., Mykhailova, Yu. O., Pazynych, T. A. ta in. (2017). *Osoblyvosti rozsliduvanni zlochyv poviazanykh iz torhivliu liudmy* [Peculiarities of investigating crimes related to human trafficking]: nauk.-metod. rek. ; za zah. red. D. V. Shvetsia ta K. L. Buhaichuka. Kharkiv [in Ukrainian].

- Veselskyi, V. K., Piaskovskyi, V. V. (2007). *Torhivlia liudmy v Ukraini. Problemy rozsliduvannia* [Human trafficking in Ukraine. Investigation issues]: navch. posib. Kyiv. URL: http://megalib.com.ua/book/16_Torgivlya_ludmi_v_Ykraini_Problemi_rozslidyvannya.html [in Ukrainian].
- Vsesvitnii den protydii torhivli liudmy [World Anti-Trafficking Day] / Richanskyi ZZSO I—III st. URL: <https://richanskazos.com.ua/plan-provedennya-informatsijno-prosvitnytskyh-zahodiv-z-metoyu-vidznachennya-vsesvitnoho-dnya-protydiji-torhivli-lyudmy> [in Ukrainian].

Брендель, О., Нікулін, К., Асланова, Е. (2022). Можливості експертизи відео-, звукозапису під час розслідування злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 2 (27). С. 131—145. DOI: 10.32353/khrife.2.2022.10.